

STUDY OF FOLKLORE TEXTS ON THE BASIS OF ANTHROPOCENTRIC AND LINGUOCULTURAL APPROACH**Kuranbayeva Feruza Sultanazarovna**Employee of the Department of Spirituality,
Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20135846>**FOLKLOR MATNLARINI ANTROPOTSENTRIK VA LINGVOMADANIY YONDASHUV ASOSIDA O'RGANISH****Kuranbayeva Feruza Sultanazarovna**Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti Ma'naviyat bo'limi xodimi
kuranbaevaferuza1975@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada folklor matnlarini antropotsentrik va lingvomadaniy yondashuv asosida o'rganish masalalari tahlil qilingan. Unda folklor namunalarining inson omili, milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar hamda etnik mentalitet bilan uzviy bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, folklor matnlarida aks etgan konseptlar, milliy-madaniy birliklar va lingvomadaniy xususiyatlar ilmiy jihatdan tavsiflangan. Tadqiqot davomida antropotsentrik paradigma hamda lingvomadaniyatshunoslikning nazariy asoslari yoritilib, folklor matnlarini semantik, konseptual va etnolingvistik jihatdan tahlil qilishning ahamiyati ochib berilgan. Maqolada folklorning xalqning tarixiy xotirasi va milliy o'zligini aks ettiruvchi muhim manba ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: folklor, antropotsentrizm, lingvomadaniyatshunoslik, milliy mentalitet, konsept, etnolingvistika, folklor matni, madaniy kod, xalq og'zaki ijodi, til va madaniyat

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы изучения фольклорных текстов на основе антропоцентрического и лингвокультурологического подходов. Освещается взаимосвязь фольклорных произведений с человеческим фактором, национальным мышлением, культурными ценностями и этническим менталитетом. Также научно анализируются концепты, национально-культурные единицы и лингвокультурные особенности, отражённые в фольклорных текстах. В ходе исследования раскрываются теоретические основы антропоцентрической парадигмы и лингвокультурологии, а также значение семантического, концептуального и этнолингвистического анализа фольклорных текстов. В статье обосновывается, что фольклор является важным источником, отражающим историческую память народа и его национальную идентичность.

Ключевые слова: фольклор, антропоцентризм, лингвокультурология, национальный менталитет, концепт, этнолингвистика, фольклорный текст, культурный код, устное народное творчество, язык и культура

Abstract. This article analyzes the issues of studying folklore texts on the basis of anthropocentric and linguocultural approaches. It highlights the close relationship of folklore works with the human factor, national thinking, cultural values, and ethnic mentality. The study also scientifically describes the concepts, national-cultural units, and linguocultural features reflected in folklore texts. During the research process, the theoretical foundations of the anthropocentric paradigm and linguoculturology are explained, and the importance of semantic,

conceptual, and ethnolinguistic analysis of folklore texts is revealed. The article substantiates that folklore serves as an important source reflecting the historical memory and national identity of the people.

Keywords: folklore, anthropocentrism, linguoculturology, national mentality, concept, ethnolinguistics, folklore text, cultural code, oral folk art, language and culture

Zamonaviy tilshunoslikda folklor matnlarini o'rganish masalasi faqatgina til birliklarini tahlil qilish bilan cheklanib qolmay, balki inson omili, milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar hamda etnik mentalitet bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, antropotsentrik va lingvomadaniy yondashuvlarning shakllanishi folklor namunalarini yangi ilmiy paradigma asosida o'rganish imkonini yaratdi. Chunki folklor xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy merosi, dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasining badiiy ifodasidir. Unda xalqning hayotga munosabati, axloqiy mezonlari, urf-odatlarini, milliy qadriyatlari hamda estetik qarashlari mujassam bo'ladi.

Folklor matnlari asrlar davomida xalq ongida sayqallanib, avlodlardan avlodga og'zaki tarzda yetib kelganligi sababli ular xalq ruhiyati va milliy mentalitetining eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Shu bois antropotsentrik yondashuv folklorini inson tafakkuri, nutqiy faoliyati va kommunikativ ehtiyojlari bilan bog'liq holda o'rganishni taqozo etsa, lingvomadaniy yondashuv undagi madaniy kodlar, milliy ramzlar va etnomadaniy birliklarni tahlil qilishga xizmat qiladi.

Bugungi globallashtirish sharoitida milliy madaniyatni saqlash, xalq og'zaki ijodi namunalaridagi milliylikni aniqlash hamda til va madaniyatning o'zaro aloqadorligini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan folklor matnlarini antropotsentrik va lingvomadaniy asosda tadqiq etish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnolingvistik, psixolingvistik hamda kognitiv lingvistik uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Antropotsentrizm termini yunoncha anthropos — “inson” va lotincha centrum — “markaz” so'zlaridan tarkib topgan bo'lib, “inson markazga qo'yilgan ilmiy qarash” degan ma'noni anglatadi. Tilshunoslikda antropotsentrik paradigma tilni inson bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin etadi. Mazkur yondashuvga ko'ra til faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkuri, ruhiyati, madaniyati va dunyoqarashining ifodasidir.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda sistem-struktur yondashuv o'rnini inson omiliga asoslangan tadqiqotlar egallay boshladi. Natijada til egasi bo'lgan shaxs, uning kommunikativ maqsadi, milliy tafakkuri va madaniy xotirasini o'rganishga alohida e'tibor qaratildi.

Antropotsentrik yondashuv quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- 1) til va inson tafakkuri munosabati;
- 2) til va ongning o'zaro aloqasi;
- 3) nutqiy faoliyatning psixologik asoslari;
- 4) milliy mentalitetning tildagi ifodasi;
- 5) kommunikativ jarayonda shaxs omili.

Folklor matnlari aynan inson hayoti, uning ruhiyati, orzu-intilishlari, estetik qarashlari bilan bog'liq bo'lgani uchun antropotsentrik tahlil uchun muhim manba hisoblanadi.

Folklor namunalarining markazida inson va uning hayoti turadi. Ertaklar, maqollar, dostonlar, afsonalar hamda qo'shiqlarda xalqning ideal inson haqidagi tasavvuri aks etadi. Masalan, o'zbek xalq ertaklarida mardlik, adolat, saxovat, mehnatsevarlik kabi fazilatlar ulug'lanadi.

“Alpomish” dostoni antropotsentrik nuqtayi nazardan qaralganda, unda xalqning ideal qahramon haqidagi tasavvuri mujassam ekanligi ko‘rinadi. Alpomish obrazi orqali jasorat, vatanparvarlik, sadoqat, oilaparvarlik, milliy g‘urur kabi tushunchalar ifodalanadi.

Folklor matnlaridagi qahramonlar xalqning kollektiv ongida shakllangan ideal obrazlardir. Shu sababli ular individual emas, balki umumxalq xarakteriga ega bo‘ladi.

Maqollarda esa insonning hayotiy tajribasi va axloqiy qarashlari mujassam bo‘ladi: “Yaxshi so‘z — jon ozig‘i”.

Mazkur maqolda xalqning nutq madaniyati, insoniy munosabat va axloqiy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati aks etgan.

Lingvomadaniyatshunoslik til va madaniyatning o‘zaro aloqasini o‘rganadigan zamonaviy yo‘nalishlardan biridir. Ushbu fan tildagi milliy-madaniy birliklarni, xalqning dunyoqarashi va mentalitetini tahlil qiladi.

Lingvomadaniy yondashuvning asosiy maqsadi:

- 1) tilda aks etgan madaniy kodlarni aniqlash;
- 2) milliy konseptlarni o‘rganish;
- 3) etnomadaniy birliklarni tahlil qilish;
- 4) xalq mentalitetining til orqali ifodalanishini tadqiq etishdan iborat.

Folklor matnlari lingvomadaniyatshunoslik uchun eng boy manbalardan biri sanaladi. Chunki ularda xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini, marosimlari va diniy tasavvurlari keng aks etadi.

Folklor matnlarida ko‘plab milliy-madaniy birliklar uchraydi. Ular xalqning yashash tarzi va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan: do‘ppi, beshik, sumalak, kelin salom, navro‘z, oq yo‘l, duo, non kabi birliklar o‘zbek xalqining milliy madaniyatini ifodalaydi.

Masalan, “non” konsepti o‘zbek folklorida muqaddaslik, rizq va baraka ramzi sifatida talqin qilinadi. Shu sababli non bilan bog‘liq ko‘plab maqol va marosimlar mavjud: “Nonni e‘zozlagan el ozmaydi”.

Bu maqolda xalqning nonni oddiy oziq-ovqat emas, balki muqaddas ne‘mat sifatida qabul qilishi aks etgan.

Kognitiv tilshunoslikda konsept inson ongidagi madaniy-ma‘naviy tushunchalar yig‘indisi sifatida talqin qilinadi. Folklor matnlarida xalqning asosiy konseptlari yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘zbek folklorida quyidagi konseptlar muhim o‘rin egallaydi: Vatan, Oila, Mehmondo‘stlik, Or-nomus, Mehr, Ota-ona, halollik, Saxovat kabilar.

Masalan, “mehmon” konsepti o‘zbek xalqining mentalitetida alohida ahamiyatga ega: “Mehmon otangdan ulug‘”.

Mazkur maqolda mehmondo‘stlik xalqning asosiy axloqiy qadriyatlaridan biri ekanligi ifodalangan.

Milliy mentalitet — xalqning tarixiy tajribasi asosida shakllangan dunyoqarashi va ruhiyati yig‘indisidir. Folklor matnlari ana shu mentalitetning badiiy ko‘zgusi hisoblanadi. O‘zbek folklorida kattaga hurmat, kichikka izzat, jamoaviylik, sabr-toqat, hayo, mehr-oqibat kabi xususiyatlar ustuvor sanaladi.

Masalan, xalq qo‘shiqlari va laparlarida oilaviy qadriyatlar, ota-onaga hurmat, sadoqat va muhabbat mavzulari keng yoritiladi.

Folklor matnlarini tadqiq etishda quyidagi metodlardan foydalaniladi:

1. Semantik tahlil. So‘z va iboralarning ma‘nosi hamda ularning madaniy mazmuni o‘rganiladi.

2. Konseptual tahlil. Folklordagi asosiy konseptlar va ularning xalq ongidagi o‘rni tadqiq qilinadi.

3. Diskursiv tahlil. Matnning kommunikativ vazifasi va nutqiy xususiyatlari tahlil qilinadi.

4. Etnolingvistik tahlil. Milliy urf-odatlar, marosimlar va etnik qadriyatlarining til orqali ifodalanishi o'rganiladi.

Folklor matnlarini antropotsentrik va lingvomadaniy jihatdan o'rganish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

1. Milliy madaniyatni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

2. Xalq mentalitetining til orqali ifodalanishini ochib beradi.

3. Til va madaniyatning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

4. Yosh avlodda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantiradi.

5. Etnomadaniy birliklarni saqlash va tadqiq qilish imkonini yaratadi.

6. Folklor matnlarining yashirin semantik qatlamlarini ochishga yordam beradi.

Folklor matnlari xalqning tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan noyob ma'naviy meros hisoblanadi. Ularni antropotsentrik va lingvomadaniy yondashuv asosida o'rganish folklorning nafaqat badiiy-estetik, balki psixologik, madaniy va kognitiv mohiyatini ham ochib beradi.

Antropotsentrik paradigma folklor matnlarida inson omili, xalq tafakkuri va nutqiy faoliyatni tadqiq etsa, lingvomadaniy yondashuv undagi milliy-madaniy birliklar, konseptlar hamda etnik qadriyatlarni aniqlashga xizmat qiladi. Natijada folklor xalq ruhiyati va madaniyatining lingvistik modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi globallashuv davrida folklor matnlarini shu asosda tadqiq etish milliy o'zlikni anglash, ma'naviy merosni asrash va til-madaniyat munosabatlarini chuqurroq yoritishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 290 b.

2. Мадаев О. Халқ оғзаки ижоди. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 181 б.

3. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: "Turon zamin ziyo", 2015. – 44 б.

4. Черноусова И.П. Язык фольклора как отражение этнической ментальности: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2015. – 22 с.

5. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: РУДН, 1997. – 331 с.

6. Шмелев А.Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. – Москва: Языки славянской культуры, 2002. – 225 с.

7. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 257 b.